

УДК81

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-96-103

**ИДЕОГРАММАҲОИ
ИФОДАКУНАНДАИ ҲАРАКАТУ
ҲОЛАТ ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И
МУҲАММАДҲУСЕЙНИ БУРҲОН**

**ИДЕОГРАММЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ
ДВИЖЕНИЕ И СОСТОЯНИЕ, В
«БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»
МУҲАММАДҲУСЕЙНА БУРҲОНИ**

**IDEOGRAMS EXPRESSING
MOTION AND STATE IN
«BURHONI KOTE» BY
MUKHAMMADKHUSEYN BURHONI**

Мирзозода Ноил Мирзо, докторанти
МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд
ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

Мирзозода Ноил Мирзо, докторант ГОУ
«ХГУ им акад. Бабаджана Ғафурова»
(Таджикитан, Худжанд)

Mirzozoda Noil Mirzo, Doctoral student of the
SEI «Khujand State University named after
academician B.Gafurov» (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: nmirzozoda@bk.ru

Калидвожаҳо: фарҳанги «Бурҳони қотеъ», «Занд»-у «Позанд», идеограмма, воҳидҳои лугавӣ, вожаҳои оромӣ, идеограммаҳои феълие, маъно, тасриф, транскрипсия

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» як гурӯҳ вожаҳое, ки дар забони форсӣ-тоҷикӣ аз забони оромӣ маҳфуз мондаанд, дохил шудаанд, ки дар маъхазҳои лексикографӣ ба сифати воҳиди марбут ба лугати «Занд»-у «Позанд» сабт шудаанд. Ин воҳидҳои лугавӣ дар шакли идеограмма нигоҳ дошта шудаанд. Гурӯҳи нисбатан назарраси идеограммаҳое, ки ҳаракату ҳолатро ифода мекунад, ҳамчун ҷузъи ин воҳидҳои лугавӣ барои таҳлил ба панҷ гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) идеограммаҳои феълие, ки самтҳои ҳаракатро ифода мекунад; б) идеограммаҳои феълие, ки ҳолати шахсро ифода мекунад; в) идеограммаҳои синонимии феълӣ; г) идеограммаҳои феълӣи шакли тасрифӣ; д) идеограммаҳои феълӣи шакли ғайритасрифӣ. Хулоса мешавад, ки идеограммаҳои феълӣи фарҳанги мавриди назар аз қадимияту гановати лугавии забони форсӣ-тоҷикӣ гувоҳӣ дода, дар муайян кардани унсурҳои грамматикӣ ва вазифаҳои морфологию синтаксисии онҳо дар як давраи муайяни таърихӣ саҳм гузоштаанд.

Ключевые слова: Словарь «Бурхони котеъ», «Занд» и «Позанд», идеограмма, лексические единицы, арамейские слова, глагольные идеограммы, семантика, спряжение

Словарь «Бурхони котеъ» включает группу слов, сохранившихся в персидско-таджикском языке из арамейского языка, которые в лексикографических источниках фиксируются как единицы, относящиеся к лексике «Занд» и «Позанд». Указанные лексические единицы сохранились в виде идеограмм. Сравнительно значительный корпус идеограмм в составе указанных лексических единиц, выражающих движение и состояние, разделен для анализа на пять групп: а) глагольные идеограммы, выражающие направления движения; б) глагольные идеограммы, выражающие состояние человека; в) синонимичные глагольные идеограммы; г) спрягаемые глагольные идеограммы; д) неспрягаемые глагольные идеограммы. Делается вывод, что глагольные идеограммы в рассматриваемом словаре свидетельствуют о древности и лексическом богатстве персидско-таджикского языка и способствуют выявлению грамматических элементов и их морфолого-синтаксических функций в определенный исторический период.

Key-words: Burhoni kote' glossary, «Zand» and «Pozand», ideogram, army words, Arameyan words verbal ideograms, semantics, conjugation,

«Burhoni Kote» dictionary includes a group of words preserved in the Persian-Tajik language from Arameyan which are fixed in lexicographical origins as units appertaining to the vocabulary of «Zand» and «Pozand». The lexical units in question preserved in the term of ideograms. Comparatively significant corpus of ideograms expressing motion and state is divided into five groups for analysis in the composition of the lexical units in question: a) verbal ideograms expressing correction of motion; b) verbal ideograms expressing man's state; c) synonymical verbal ideograms; d) conjugated verbal ideograms; e) non-conjugated verbal ideograms. The conclusion is made that verbal ideograms of the canvassed dictionary testify to antiquity of the lexical richness of the Tajik-Persian language and promote the elicitation of grammatical elements and their morphologico-syntactical functions in a certain historic period.

Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» сарчашмаи муътамад ва фарогири забони тоҷикӣ-форсӣ махсуб ёфта, барои муҳимтарин ва арзишмандтарин луғатномаву донишномаҳо чун маъҳаз истифода шудааст. Бузургтарин фарҳангнависони форсӣ дар шарҳи моддаҳои луғавии нодири забон ба ин луғатнома таъя қардаанд. Нақши ин луғатнома дар сабт ва интиқоли воҳидҳои нодири луғавии забони тоҷикӣ бисёр бузург буда, арзиши илмии зиёд дорад. Муҳаққиқони самти таърихи забон Гулсум Ҷӯйборӣ ва Ҳомид Наврӯзӣ ба ин маънӣ навиштаанд: «Бисёре аз хонишҳои муаллифи «Бурҳони қотеъ», яъне Муҳаммадхусейн Халафи Табрэзӣ, бо хонишҳои имрӯзини ҳузворишҳо, ки бар асоси равишҳои ҷадиди забоншиносӣ ва пас аз рамзкушоии хати паҳлавӣ анҷом шудааст, мунтабиқ аст. Бар ҳамин асос яке аз манобеи ирҷои хатшиносони паҳлавӣ «Бурҳони қотеъ» будааст» [14, 151].

Омӯзиши ҳузворишоти ифодакунандаи ҳаракату ҳолат дар луғатномаи мавриди назар аз таҳқиқоти зарурӣ ва айни замон мушкили риштаи забоншиносӣ, зеро феъл яке аз ҳиссаҳои мураккаби нутқ буда, дорои сохтор ва категорияҳову шаклҳои гуногун мебошад. Дарачаи истифодаи ин ҳиссаи нутқ ҳам нисбат ба дигар гурӯҳҳои луғавӣ васеъ аст. Доир ба феъл таҳқиқоти зиёд рӯи қор омада бошад ҳам, ҳанӯз қомилан хусусиятҳои ин ҳиссаи нутқ мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Яке аз қисматҳои норавшани вожаҳои ифодакунандаи ҳаракату ҳолат таърихи онҳо аст, ки нигарони омӯзиш ва баррасӣ мебошад, зеро барои амиктар омӯхтану мушаххастар баён қардани мансубияти ҳар қадом вожа, махсусан феълҳо, бояд ба таърихи он бештар рӯҷӯ шавад. Ба ин маънӣ профессор Д.Саймиддинов чунин менависад: «Дар робита бо ин матолиб бояд ёдовар шуд, ки баррасии масоили феъл дар забони форсии нав бидуни таҳқиқи таърихӣ ғайриимқон мебошад ва натоиҷи дуруст дар ин қор метавонад танҳо аз роҳи омӯзиши муқоисавӣ-таърихии давраҳои ташаккули ин забон дастрас қардад» [8, 152].

Бо вучуди ин қадар омӯзиш, чунон ки дар боло ишора қардид, ин ҳиссаи нутқ ҳамано ба таҳқиқ ниёз дорад. Аз ин рӯ, бо мақсади андақ равшани андохтан ба ин масъала мо дарачаи истифодаи қалимаҳои ифодакунандаи ҳаракату ҳолатро дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ», ки мансуб ба «Занд»-у «Позанд» мебошанд, мавриди баррасӣ қарор додем.

Боиси зикр аст, ки зимни мафҳуми «Занд»-у «Позанд» ин ҷо ҳузворишоти бозмондаи оромӣ, ки тавассути сарчашмаҳо то мо омада расидаанд, дар назар дошта шудааст.

Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» як гурӯҳ қалимаҳоеро фаро гирифтааст, ки онҳо вожаҳои бозмондаи оромӣ буда, дар шакли идеограмма ё ҳузвориш боқӣ мондаанд. Ин ҳузворишотро сарчашмаҳо ба унвони вожаҳои мансуб ба луғати «Занд»-у «Позанд» сабт қардаанд. Ҳузворишоте, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, мисли вожаҳои маъмулӣ ба соҳаҳои гуногун мансуб буда, қанде аз онҳо барои ифодаи ҳаракату ҳолат истифода шудаанд. Дар ин навишта ҳузворишоти ифодакунандаи ҳаракату ҳолат бо таъя ба маводи фарҳангномаҳо баррасӣ қардидаанд.

Вожаҳои ифодакунандаи ҳаракату ҳолат, дар фарҳангномаҳо маъмулан дар шакли масдар оварда мешаванд, ки дар «Бурҳони қотей» низ зимни шарҳи ҳузворишоти ифодакунандаи ҳаракату ҳолат чунин низоми ташреҳ риоя шудааст. Дар баробари ин, зимни шарҳи баъзе калимаҳо аз ҷониби муаллифи луғатномаи зикрғфта шакли тасрифияшон низ нишон дода шудааст.

Ҳангоми омӯзиш муайян шуд, ки ҳузворишоти зерини ифодакунандаи ҳаракату ҳолат дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҷой дода шудаанд: **абрӯнитан** – мурдан [3.ҷ.1, 68], **удурдан** – мурдан [3.ҷ.1, 125], **ҷамитунитан** – мурдан [3.ҷ.1, 324], **рабрунитан** – мурдан [3.ҷ.2, 63], **ачдарунитан** – даравидан [3.ҷ.1, 72], **аркунитан** – баҳшидан [3.ҷ.1, 81], **базпунитан** – додан [3.ҷ.1, 175], **пазпунитан** – додан [3.ҷ.1, 236], **астарунитан** – бастан [3.ҷ.1, 91], **анотунитан** – гузоитан [3.ҷ.1, 113], **антунитон** – доитан [3.ҷ.1, 115], **бадмимум** – тарсидан [3.ҷ.1, 160], **башрунитан** – парастидан [3.ҷ.1, 181], **пасонитан** – афшондан [3.ҷ.1, 239], **таблунитан** – шикастан [3.ҷ.1, 270], **татрунитан** – боридан [3.ҷ.1, 272], **такрунитан** – печидан [3.ҷ.1, 288], **ҷотунитан** – омадан [3.ҷ.1, 308], **ҷосунитан** – доитан, **дорандағӣ** [3.ҷ.1, 309], **ҷағрунитан** – задан [3.ҷ.1, 321], **ҷусбӯнитан** – ситодан [3.ҷ.1, 329], **добоҳонитан** – хандидан [3.ҷ.2, 3], **добунитан** – додан [3.ҷ.2, 3], **задунитан** – харидан [3.ҷ.2, 94], **заритунитан** – қоитан [3.ҷ.2, 98], **замрунитан** – сароидан [3.ҷ.2, 104], **сазитунитан** – рафтан [3.ҷ.2, 157], **шаритунитан** – кушодан [3.ҷ.2, 217], **шанунитан** – навиштан [3.ҷ.2, 235], **катрунитан** – мондан [3.ҷ.2, 356-357], **каринунитан** – хондан [3.ҷ.2, 373], **кимунитан** – талабидан [3.ҷ.2, 423], **кехунитан** – сабз игудан [3.ҷ.2, 424], **машрунитан** – чидан [3.ҷ.3, 98-99], **макрунитан** – пазируфтан [3.ҷ.3, 104], **маваздунитан** – фуруҳтан [3.ҷ.3, 111], **мавитунитан** – шумурдан [3.ҷ.3, 113], **нақунитан** – куштан [3.ҷ.3, 145], **вонқунитан** – гирифта [3.ҷ.3, 169], **варзонитан** – рафтан [3.ҷ.3, 175], **вишодан** – кушодан [3.ҷ.3, 177], **ваштамунитан** – ошомидан [3.ҷ.3, 177], **вашамунитан** – шунидан [3.ҷ.3, 178], **дакё** – пок шавам [3.ҷ.2, 33], **кехуйид** – сабз шуд [3.ҷ.2, 424], **ниюшад** – омӯзад [3.ҷ.3, 165], **ҳиб** – бигзор [3.ҷ.3, 185], **ҳачнам** – медиҳам [3.ҷ.3, 186], **ҳачед** – бидиҳед [3.ҷ.3, 186].

Ақсар воҳидҳои луғавии зикрғардида феълҳои мустақил буда, ба гунаи масдар сабт ёфтаанд. Дар баробари феълҳои мустақил корвожаҳои ёридиҳанда низ ба мушоҳида расиданд.

Қобили зикр аст, ки ақсар вожаҳои забон бо сабаби таҳаввулоту овозии калимот, гузариши забон аз як сохтор ба дигар сохтор ва чанд омили дигар мустақилияти худро аз даст дода, ба унсури ёвар табдил меёбад ё тамоман аз байн меравад. Доир ба ин масъала профессор А.Ҳасанзода чунин менависад: «Таърих гувоҳ аст, ки бисёр вожаҳои собик мустақилмаъно дар даврони баъдии инкишофи забон ба аносири ёрирасони калимасоз ё шаклсоз табдил ёфта, бо ҳамин гуна калимаи аслан маънои муайяни луғавидошта ҳамшакл мегарданд ва ҷудо намудани онҳо дар ақсар маврид ғайриимкон мегардад» [12, 74].

Дар сомонӣҳои ҳузворишоти мавриди баррасӣ низ чун воҳидҳои дигари забон, ки тӯли мавҷудияти худ табдилу таҳфифи овоз карда, ба худ шакли нав гирифтаанд, унсурҳои калимасоз нақши бориз доранд. Ақсари калимаҳо, аз қобили **абрӯнитан** - **abrōnitān**, **башрунитан** - **bashrunitan**, **мавитунитан** - **mavitunitān** ... бо иловаи пасванди **-итан** ва чанде дигар ба монанди **таблунитан** - **tablunistan**, **кимунитан** - **kimunistān**, **кехунитан** - **kehunistān** бо пасванди **-истан** сохта шудаанд. Тибқи иттилои олимони Ҷӯйборӣ ва Наврӯзӣ ин гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ ба гурӯҳи ҳузворишоти омехта дохил шуда, қисми аввали вожа оромӣ ва қисмати дуюми он эрониясл мебошад [14, 147].

Чанде ҳузворишоти бозмонда як андоза шакли қадимаи худро нигоҳ доштаанд. Масалан феъли **вишодан** (**višādan**) бо табдил ёфтани гурӯҳи овозҳои **ви-** (**vi-**) ба овозҳои **гу-** (**gu-**) [11, 35] имрӯз дар шакли **кушодан** ё **гушодан** ба кор меравад. (Гунаи **гушодан**

бештар дар назми классикии адабиёти тоҷик мавриди истифода қарор гирифтааст). Андешаи дигаре низ ҳаст, ки баъзе аз хузворишот бо мурури замон аз доираи хузворишот берун шуда, ба ҳайси калимаи маъмулӣ вориди забон шудаанд. Олимони эронӣ Наврӯзӣ ва Ҷӯйборӣ дар ин бора чунин менависанд: «... ба назар мерасад, бар хилофи назари роиҷ, бархе аз ин вожаҳо аз ҳавзаи хузворишҳо берун омадаву вориди забон шудаанд» [14, 143].

Дар баробари шакли масдарӣ баъзе хузворишоти ифодакунандаи ҳаракату ҳолат, амсоли *бадмимум*, *дакё*, *кехуйид*, *ҳиб*, *ҳаҷнам*, *ҳаҷед* дар шакли тасрифӣ омадаанд. Бар замми ин нигорандаи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳангоми шарҳи калимаҳои феълие, ки дар шакли масдар омадаанд, шаклҳои тасрифии онҳоро низ овардааст.

Бо дарназардошти ин ва дигар хусусиятҳои зоҳиркунандаи хузворишоти мавриди баррасӣ онҳоро метавон ба чунин гурӯҳҳо дастабандӣ намуд:

- хузворишоти феълие ифодакунандаи самтҳои ҳаракат;
- хузворишоти феълие ифодакунандаи ҳолати инсон;
- хузворишоти синонимии феълӣ;
- хузворишоти феълие шакли тасрифӣ;
- хузворишоти феълие шакли ғайритасрифӣ.

Ба гурӯҳи аввал метавон хузворишоти *ҷотунитан*, *сазитунитан*, *вазронитан*, *катрунитан*-ро шомил кард, зеро амалҳои, ки ин калимаҳо ифода кардаанд, ҳамвора бо баён кардани амал самти онро низ нишон додааст.

Вожаи *ҷотунитан* (*جاتونتن*) ба маънои *будан* [3.ҷ.1, 311] мазкур аст, ки Муҳаммад Муин дар поварақи фарҳанг («Бурҳони қотеъ» нусхаи форсӣ) гунаи қадимаи вожаҳо дар шакли *jānōnitan* нишон медиҳад, ҳамчунин дар забони паҳлавӣ ба гунаи *būtan* истифода гардидани ин воҳиди луғавӣ зикр шудааст [4, 561]. Деххудо ҳам дар таъя ба фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ин вожаҳо ба маънии *будан* оварда, хузвориш будани онро қайд намудааст [15].

Хузвориши *сазитунитан* (*سزیتونتن*) дар фарҳанномаи мавриди омӯзиш ба маънии *рафтан* [3.ҷ.2, 157] шарҳ гардида, Деххудо низ дар таъя ба луғатномаҳои «Бурҳони қотеъ» ва «Онандроҷ» ин воҳиди луғавиро ҳамчун хузвориш ба маънии *рафтан* шарҳ додааст [15].

Хузвориши *вазронитан* (*وزرانتن*) низ дар луғатномаҳои ишорашуда танҳо ба маънии *рафтан* [3.ҷ.3, 175] шарҳ дода шудааст. Тибқи иттилои Деххудо ин воҳиди луғавӣ дар фарҳанномаҳои «Бурҳони қотеъ», «Онандроҷ» ва «Низом-ул-атбоъ» зикр гардида, ҳамчун хузвориш сабт гардидааст.

Хузвориши *катрунитан* (*کترونتن*) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *мондан* ва ба *ҷое нарафтан* [3.ҷ.2, 356-357] буда, тибқи иттилои Алиакбари Деххудо дар «Низом-ул-атбоъ» ба маънии *осудан* низ зикр мешавад [15].

Ба гурӯҳи дуюм метавон хузворишоти *абрӯнитан*, *бадмимум*, *добоҳонитан*, *рабрунитан*-ро мансуб донист. Чунин воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи ҳолатҳои руҳии инсон ҳастанд.

Вожаи *абрӯнитан* (*ابرونتن*) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *мурдан* [3.ҷ.1, 68] омада, дар дигар луғатномаҳо мушоҳида нагардид. Деххудо ҳам зимни шарҳи ин хузвориш ба унвони сарчашма танҳо ба «Бурҳони қотеъ» ишора кардааст. Аз рӯи баррасии хузворишот дар «Бурҳони қотеъ» аз ҷониби олимони Ҷӯйборӣ ва Наврӯзӣ шакли дурусти хониши ин вожа **BRWN+тан** буда, бо сабаби ғалат хонда шудани овози (**n**) дар оғози хузворишоти паҳлавӣ аз тарафи муаллифи «Бурҳони қотеъ» ба сурати «*абрӯнитан*» сабт шудааст. Ин вожа дар суриёни ба гунаи *ebar*, дар оромӣ *br*, дар арабӣ *abar* ва дар аккодӣ ба гунаи *eberu* мушоҳида мешавад. Гуфта мешавад, ки решаи вожаи арабии *عبر* ҳам аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад [14, 149].

Хузвориши **бадмимум** (**بدموم**) дар луғатнома ба маънии *тарсидану рамидан* [3.ч.1, 160] омада, дар луғатномаи «Онандроҷ» ҳам ҳамин маъноро ифода кардааст ва дар «Низом-улатбоъ» ба маънии *тарсу раму фирор* зикр шудааст [15].

Воҳиди луғавии **добоҳонитан** (**داباهانتن**) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *хандидан* [3.ч.2, 3] зикр гардида, дар таъя ба луғати «Занд»-у «Позанд» маънидод шудааст. Бино ба маълумоти повараки фарҳанги «Бурҳони қотеъ» (таҳияи М.Муин) ин хузвориш ба таври ғалат оварда шуда, гунаи саҳеҳи он **добоҳуснитан** (**داباهوسنتن**) аст. Деххудо низ ба ин матлаб ишора кардааст [15].

Вожаи **рабрунитан** (**ربرونتن**) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *мурдан* [3.ч.2, 63] омада, дар «Луғатнома»-и Деххудо, «Онандроҷ» ва «Низом-ул-атбоъ» ҳам чунин шарҳ ёфтааст [15].

Гурӯҳи сеюм фарогири хузворишмуродифоти феълӣ буда, воҳидҳои луғавии **абрӯнитан** (**ابرونتن**) – *мурдан* [3.ч.1, 68], **удурдан** (**اودرين**) – *мурдан* [3.ч.1, 125], **ҷамитунитан** (**جميتونتن**) – *мурдан* [3.ч.1, 324], **рабрунитан** (**ربرونتن**) – *мурдан* [3.ч.2, 63]; **базпунитан** (**بزپونتن**) – *додан* [3.ч.1, 175], **добунитан** (**دابونتن**) – *додан* [3.ч.2, 3]; **сазитунитан** (**سزيتونتن**) – *рафта* [3.ч.2, 157], **варзонитан** (**ورزانتن**) – *рафта* [3.ч.3, 175] ба ин даста шомил гардиданд, ки шарҳашон дар боло ишора шуд.

Муродифот далели ғановати луғавии ҳар қадам забон буда, барои возеҳу равшан баён гардидани фикр ва қонеъ кардани талаботи соҳиби забонҳои гуногун кӯмак мерасонанд. Забоншинос Н.Ҳикматуллоев доир ба ифодагари рангорангии забон ва фасоҳати баён будани муродифот чунин ишора менамояд: «Қобили тазаккур аст, ки воситаҳои синонимии сухан, қабл аз ҳама, дар беҳдошти маданияти гуфтори ҷомеа нақши ҳоса доранд. Соҳибзабон ҳар қадар аз баҳри беҳудуди муродифоти забон бештар бархурдор гардад, ҳамон андоза фикру матлабро беҳтару хубтар ифода карда метавонад» [13, 5].

Чунон ки мушоҳида гардид, хузворишоти гуногуни ифодакунандаи ҳаракату ҳолат, ки дар се чилди фарҳанги “Бурҳони қотеъ” шарҳ ёфтаанд, барои ифодаи як маъно ба қор рафтаанд. Муаллифи фарҳанг танҳо мафҳуми «**аз ҷаҳон рафта**»-ро бо чор калима нишон додааст. (ниг. Ба вожаҳои *абрӯнитан*, *удурдан*, *рабрунитан*, *ҷамитунитан*).

Ба гурӯҳи чорум метавон хузворишоти **дакё**, **ниюшад**, **ҳаҷнам** ва **ҳаҷед**-ро ҷудо кард, ки ин калимаҳоро муаллифи луғатномаи «Бурҳони қотеъ» на дар шакли масдар, балки ба гунаи тасрифияшон зикр намудааст.

Хузвориши **дакё** (**دکيا**) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *пок шавам*, *тоҳир гардам* [3.ч.2, 33] омада, дар дигар луғатномаҳои дастрас мушоҳида нагардид. Деххудо ҳам зимни шарҳи ин хузвориш танҳо ба «Бурҳони қотеъ» ишора кардааст [15].

Вожаи **ниюшад** дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ гардидааст: «*Ниюшад* (**نيوشد**) бар вазни **фирӯзад** ба луғати «Занд»-у «Позанд» ба маънии омӯзад ва ёд гирад бошад, ки аз омӯхтан ва ёд гирифта аст; ва дар форсӣ ба маънии гӯш кунад ва бишнавад» [3.ч.3, 165]. Тибқи иттилои М.Муин ин вожа аз **ниюшидан** (**niyôshîdhan**) буда, сарчашмааш аз вожаи авестоии **ни_гаош** [**ni_gaosh**] ба маънии *шунидан*, *гӯш додан* аст ва дар паҳлавӣ дар шакли **nighôshîtan** ба маънии *шунидан*, *маҳфиёна гӯш кардан* шарҳ дода шудааст [4, 2239].

Хузвориши **ҳаҷнам** (**هجنم**) дар «Бурҳони қотеъ» ба маънии *медиҳам* [3.ч.3, 186] омадааст, ки дар шахси якуми танҳо ва дар шахси сеюми танҳо ба гунаи **ҳаҷед** (**هجد**), яъне *бидиҳед* [3.ч.3, 186] ифода ёфтааст. Чунон ки мушоҳида шуд, дар тасрифи хузворишот низ бандакҷонишинҳо нақш бозидааст.

Ба гурӯҳи панҷум хузворишоти зимни ишора гардидани гунаи масдарӣ шакли тасрифияшон зикргардида шомил мебошанд. Хузворишоти ин гурӯҳ вобаста ба шахсу шумора боз ба ду зергурӯҳ дастабандӣ гардиданд:

а) Феълҳои тасрифийи шахси якуми танҳо ва дуёми чамъ: Вожаи **ачдарунитан** (**اچدرونتن**) дар забони форсии миёна дар шакли **друдан** омадааст [8, 151], ки дар фарҳанги мавриди омӯзиш ба маънии **даравидан** ташреҳ гардидааст. Шаклҳои тасрифияш дар шахси якуми шумораи танҳо ба гунаи **ачдарунман** – **даравидам ман**; буда, дар шахси сеюми шумораи чамъ шакли **ачдарунед** – **бидаравед**-ро гирифтааст [3.ч.1, 72]. Ҳамчунин вожаҳои **пазпунитан** (**پزپونتن**)– **додан**, шакли тасрифияш дар шахси якуми танҳо **пазпунаме** – **медихам** ва дар шахси сеюми шумораи чамъ **пазпунед** – **бидихед** [3.ч.1, 236]; **заритунитан** (**زريتونتتن**)– **коштан**, шаклҳои тасрифияш дар шахси якуми шумораи танҳо **заритуниме** – **мекорам** ва дар шахси сеюми шумораи чамъ **заритунед** – **бикоред** [3.ч.2, 98]; **замрунитан** (**زمرونتتن**)– саройидан шаклҳои тасрифияш дар шахси якуми шумораи танҳо **замрунаме** – **бихонам** ва дар шахси сеюми шумораи чамъ **замрунед** – **бисароед** [3.ч.2, 104]; **шаритунитан** (**شريتونتتن**)– **кушодан**, шаклҳои тасрифияш дар шахси якуми шумораи танҳо **шаритунаме** – **кушоам** ва дар шахси сеюми шумораи чамъ **шаритунед** – **бикшоед** [3.ч.2, 217]; **шанунитан** (**شوننتتن**) – **навиштан**, шаклҳои тасрифияш дар шахси якуми шумораи танҳо **шанунаме** – **нависам** ва дар шахси сеюми шумораи чамъ ба гунаи **шанунед** – **бинавсед** шарҳ гардидаанд [3.ч.2, 235]. Дар мавриди калимаи **шаритунитан** олимони Ҷӯйборӣ ва Наврӯзӣ бар ин назаранд, ки қисми аввали вожа оромиасл ва қисмати дуҷум пасванди масдарсози эронии **-tan** аст ва бо овониғоришоти хониши имрӯзаи луғатшмносон мувофиқат мекунад. Ин вожа дар «Забури» ба сурати **lytnš**, дар оромӣ **šr**, дар папирусҳои оромӣ дар шакли **yšrh**, дар арабӣ **šr'h** ва дар оромии бостон ба гунаи **šera** мушоҳида гардидааст [14, 148].

б) Феълҳои тасрифийи шахси якуми ва сеюми танҳо. Ба ин зербанд вожаҳои **пасонитан** ва **добоҳонитан** шомил гардиданд. Калимаи **пасонитан** (**پسانتن**) ва гунаи дигараш **пасҳонитан** (**پسهانتتن**) – **афшондан** дар шахси якуми шумораи танҳо шакли **пасонаме//пасҳонаме** – афшонам-ро гирифта, дар шахси сеюми шумораи танҳо ба гунаи **пасонид//пасҳонид** – **бияфшонид** дучор омадааст [3.ч.1, 239]. Гунаи тасрифийи воҳиди луғавии **добоҳонитан** (**داباهانتتن**) – **хандидан** дар «Бурҳони қотей» ба шакли **добоҳонаме** – **механдам** зикр ёфта, дар шахси сеюми шумораи танҳо ба гунаи **добоҳонид** – **бихандид** оварда шудааст [3.ч.2, 3].

Чунон ки мушоҳида шуд, бо вучуди шарҳу баррасӣ ва мутобиқ будани овониғориши хузворишоти дар «Бурҳони қотей» сабтшуда бо хониши ҷадиди матнҳои пешин аз ҷониби муҳаққон, ғалатхониҳо низ аз муаллифи фарҳангнома мушоҳида мешавад.

Аз рӯи чанд матлаби дар боло зикргардида метавон ба натиҷае расид, ки бо вучуди надоштани асноди шохид фарҳанги «Бурҳони қотей» дар инъикоси сарвати луғавии забони ниёғони мо нисбат ба дигар луғатномаҳо нақши бисёртару бузургтар ва арзиши зиёд дорад, зеро ягона луғатномае мебошад, ки нисбатан ба таври мукамал хузворишоти бозмондаи забонро ҳифз кардааст. Аз тарафе истифода нашудани аксари хузворишоти забон дар навиштаҳои суханварони тоҷику форс, наметавонад нисбати муаллифи фарҳангнома дар мавриди асноди шохид надоштани хузворишот эроди ҷиддӣ бошад.

Бояд гуфт, ки дар шарҳи аксари хузворишоти ифодакунандаи ҳаракату ҳолат баробари гунаи масдарияш шакли тасрифийи онҳо низ оварда шудааст, ки ин қор барои муайян намудани шаклҳои тасрифийи феъл дар мавриди хузворишот ва ошқорсозии вазифаҳои гарамматикии унсурҳои ёвари забон дар гузашта нақши муҳим дорад.

Зикраш бамаврид аст, ки дар сомонбӯсии аксари хузворишоти дар боло баррасигардида пасванди масдарсози қадимаи эронии **-тан (-tan)** ё **-итан (-itan)** ва варианти он **-истан (-istan)** вазифаи муҳимро иҷро кардааст.

Таҳлили чунин гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ шоҳиди он аст, ки новобаста ба душворӣ ва печидагиҳои зиёд бояд феъл, хоса феълҳои кӯҳани забон бештару амиқтар мавриди омӯзиш қарор гирад, зеро забон бидуни вожаҳои муҳобиротӣ буда наметавонад ва омӯзишу баррасии таърихи чунин вожаҳо барои умри дубора бахшидану бардавомии сарватҳои нодири луғавӣ бисёр муҳим аст.

Пайнавишт:

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид. Ҷилдҳои 1-3 / Ҳасан Амид. – Матн: бевосита. – Техрон: Амири Кабир, 1381. – 2540 с.
2. Балёнӣ, Тақиуддин Авҳадӣ. Сурмаи Сулаймонӣ / Тақиуддин Авҳадӣ Балёнӣ. – Матн: бевосита. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 486 с.
3. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей. 1) Ҷилди 1 / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.; 2) ҷилди 2. – Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 2004. – 424 с.; 3) ҷилди 3. – Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей: ҷилдҳои 1-4 (бо хатти форсӣ). / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Матн: бевосита. – Техрон: Ибни Сино, 1342. – 2470 с.
5. Кошонӣ, Манучеҳр Ориёнпур. Фарҳанги решаҳои ҳиндуаврупоии забони форсӣ / Манучеҳр Ориёнпури Кошонӣ. – Матн: бевосита. – Техрон. – 546 с.
6. Подшоҳ, Муҳаммад. Фарҳанги ҷомеи форсӣ (Онандроҷ). Ҷилдҳои 1-7 / Муҳаммад Подшоҳ. – Матн: бевосита. – Техрон: Ҳайдарӣ, 1363. – 4702 с.
7. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. 1) Ҷилди аввал / Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. – Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.; 2) ҷилди дуюм / Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. – Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
8. Саймиддинов Д. Вожаиҳои забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. Матн: бевосита. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с. (кириллӣ) + 94 с. (форсӣ).
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қисмҳои 1-2 (аз асри X то ибтидои асри XX). – Матн: бевосита. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
10. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ: давраи қадим. Комплекси таълимӣ-методӣ / А. Ҳасанов. Матн: бевосита. – Хучанд, 2014. – 70 с.
11. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ: давраи миёна. Комплекси таълимӣ-методӣ / А. Ҳасанов. – Матн: бевосита. – Хучанд, 2014. – 83 с.
12. Ҳасанов А. Унсурҳои грамматикӣ ҳамагунаи мухталифҳои / А. Ҳасанов. – Матн: бевосита // Номаи донишгоҳ. Силсилаи фанҳои гуманитарӣ. -2015. -№ 1(42). – С. 174-177.
13. Ҳикматуллоев Н. Хусусиятҳои маъноӣ услубии муродифоти луғавӣ / Н. Ҳикматуллоев. – Матн: бевосита. – Хучанд: Ношир, 2013. – 148 с.
14. Ҷӯйборӣ, Г.Қ., Наврӯзӣ, Ҳ. Баррасии луғати ҳузворишӣ («Занд»-у «Позанд») дар «Бурҳони қотей» / Г.Қ. Ҷӯйборӣ, Ҳ. Наврӯзӣ. – Матн: бевосита // Мутолиот ва таҳқиқоти адабӣ. – 1394 - №18. – С. 143-152.
15. <https://vajehyab.com> (таърихи дастрасӣ: 25.05.2021).

Reference Literature:

1. Amid, Hasan. Amid's Dictionary. Volumes 1-3 // Hasan Amid. - Text: direct. -Tehran: The Great Emir. 1381 hijra. - 2540pp.
2. Balyoni, Takiuddin Avhadi. Surmai Sulaymoni // Takiuddin Avhadi Balyoni. - Text: direct. - Khujand: Light of Enlightenment, 2006. - 486pp.
3. Burhon, Mukhammadkhusayn. Burhoni Kote. 1) Volume 1 Mukhammadkhusayni Burhon. Text: direct. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1993. -416pp.; 2) Volume 2. - Text: direct. -

-
- Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. - 424pp.; 3) Volume 3. - Text: direct. - Dushanbe: Man-of-Letters, 2014. - 400pp.
4. Burhon, Mukhammadkhusayn. *Burhoni Kote; Volumes 1-4* // Mukhammadkhusayni Burhon. - Text: direct. - Tehran: Ibni Sino. 1342 hijra – 2470pp.
 5. Koshoni, Manuchebr Oriyonpur. *The Dictionary of Indo-European Roots* // Manuchebr Oriyonpur Koshoni. - Text: direct. – Tehran. – 546 pp.
 6. Podshokh Mukhammad. *Collated Persian Dictionary (Onandodge) Volumes 1-7* // Mukhammad Podshokh. - Text: direct. – Tehran: Khaydari. 1363 hijra. – 4702 pp.
 7. Rompuri, Mukhammad Giyosuddin. *Ghiyos-ul-lugot. 1) Volume one* // Giyosuddin Mukhammad Rompuri. - Text: direct. – Dushanbe: Man-of-Letters. 1987. – 480pp.; *Volume 2* // Giyosuddin Mukhammad Rompuri. - Text: direct. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. – 416pp.
 8. Saymiddinov D. *Lexicology of Middle Persian Language.* // D. Saymiddinov. Text: direct. – Dushanbe: Alliance, 2001. – 310pp. (Cyrillic) + 94pp (Farsi)
 9. *The Dictionary of the Tajik Language. Parts 1-2 (since the X-th up to the Beginning of the XX-th Century).* - Text: direct. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. – 952pp.
 10. Hasanov A. *The History of the Tajik Language: the Ancient Epoch. Educational-Methodical Complex* // A. Hasanov. Text: direct. – Khujand, 2014. -70pp.
 11. *Ibidem The Mediaeval Epoch.* – 83pp.
 12. Hasanov A. *Grammatical Elements* // A. Hasanov. Text: direct. // *University Journal. The Series of Humanitarian Sciences.* – 2015, №1 (42) – pp. 174-177
 13. Hikmatulloev N. *Semantico-Stylistic Peculiarities of Lexical Synonyms* // N. Hikmatulloev. - Text: direct. Khujand: Publisher, 2013 – 148pp.
 14. Djuybori G. K. Navruzi H. *The Study of Ideograms («Zand» and «Pozand» in «Burhoni Kote»)* // G. K. Djuybori, H. Navruzi. Text: direct // *Literary Researches and Studies.* – 1394 hijra, №18. – pp. 143-152
 15. <https://vajehyab.com> (Regime of availability: 25.05.2021)